

НАЈНОВИЈИ РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКО-КОНЗЕРВАТОРСКИХ РАДОВА НА БЕОГРАДСКОЈ ТВРЂАВИ

Београдска тврђава обликовала се као фортификациона целина у временском раздобљу од I до XVIII века. У овом периоду утврђење је еволуирало од римског каструма, преко византијског, угарског и српског средњовековног града до турске и аустријске тврђаве. Стога данашња тврђава представља сложену урбану целину у којој доминирају елементи аустријског одбрамбеног система XVIII века. Тај систем је обухватио бедеме и куле римског каструма и каснијег средњовековног утврђеног града, делимично се прилагођавајући правцима њиховог пружања. Пратећи развој овог споменика културе, проучавањем појединачних делова, као и комплекса у целини, може се констатовати да некадашње језгро града представља праву ризницу материјалних остатака прошлости без којих је немогуће пратити историјски развој Београда.

Због своје комплексности овај локалитет представљао је доскора за археологе збир проблема које је требало решити испитивачким радовима, заштитним конзерваторским мерама и презентовањем појединих откривених објеката, не повређујући нити уништавајући при томе околне, млађе, архитектонске целине. Покушаји стручњака да испод дебелих наслага шута открију трагове некадашњег изгледа донели су добре резултате, али је све то било кратког даха, тако да су на београдском граду до недавно постојале само мале оазе истраженог простора у односу на остали део.

Први кораци у решавању горњих проблема учињени су још 1938 године. Истражујући Доњи град архитекта Д. Јовановић открио је део средњовековног утврђеног дунавског пристаништа са капијом.¹ Мањи конзерваторско-растаураторски захвати учињени су Диздаревој кули. Зиндан кулама и неким деловима бедема Источног одбрамбеног појаса у периоду до Другог светског рата.

Интерес за проучавањем прошлости тврђаве постојао је и у току рата, од стране окупационих снага. Под руководством немачког археолога W. Unferzagt-а испитиван је део с/и бедема Горњег града и делимично реконструисан с/и бедем Доњег града са кулама.²

После Ослобођења Археолошки институт наставља радове на овом локалитету под руководством Д. Јовановића, Д. и М. Гарашанина. У две кампање, 1948 и 1949 године, на с/з платоу Горњег града нађени су делови некрополе и насеља из раног средњег века, као и део бедема замка.³ Даљи радови на овом терену обустављени су све до 1960 године, када је Управа за Калемегдан под надзором арх. Миле Вујићић-Вуловић предузела низ мањих истраживачких захвата, у циљу конзервације постојећих фортификација. Неки од ових налаза били су путоказ за даље радове.⁴

О систематски организованом археолошким радовима може се говорити тек од 1961 године, када су археолози Завода за заштиту споменика културе града и Музеја града Београда отпочели истраживање појединих урбаних целина у оквиру београдског града, као што су: римско насеље у Доњем граду, средњовековно насеље у оквиру западног одбрамбеног појаса Доњег града, Унутрашње утврђење Горњег града, или појединих фортификационих потеза: с/и бедема са кулама и утврђеним капијама и с/з бедема Горњег града. Међутим, континуирани рад на откривању већих површина уследио је тек са оснивањем Фонда за заштиту и уређење београдске тврђаве при Скупштини града, који од 1968 године обезбеђује стална финансијска средства за археолошке и конзерваторске радове, које синхронно организују Музеј града и Завод за заштиту споменика културе града. Резултати који су потом уследили, током последње четири археолошке кампање, та-

квих су размера да заслужују пажњу наше јавности. Они проширују наша досадашња сазнања о изгледу Београда током векова и допуњују историјске изворе, што је нарочито значајно за оне периоде у којима су постојале празнине или штури историјски подаци

У трагању са старим ликом Београда археолози су поред података којима је обогаћена историја праисторијског насеља, открили добар део античког Сингидунума и средњовековног Београда, дефинишући измене које су настале током времена. Ови нови, до сада непознати подаци, односе се на преломне периоде живота града: постанак римског утврђења, његову обнову за време владавине цара Јустинијана у VI веку, насељавање Словена, поновну обнову тврђаве за време византијске превласти у XII веку под управом цара Манојла Комненина. Предметима материјалне културе исказано је време угарске доминације у XIV и XV веку. Великим фортификационим и урбанистичким захватима обележено је време владавине деспота Стефана Лазаревића, почетком XV века, када је Београд постао политичко, привредно и културно средиште Србије. Археолошким радовима откривена су исто тако рушења града за време турских опсада у XV и XVI веку. Турски период оставио је трагове своје архитектуре, а последња аустријска модернизација утврђења у XVIII веку утиснула је последњи печат на овом древном споменику културе. Пратећи све ове измене, на сваком пункту који је током последњих година истраживан, данас је већ могуће приказати аутентичне изгледе београдског града у појединим периодима.

Најстарији трагови живота на калемегданском гребену односе се на остатке насеља из неолитског доба. У малим оазама на Горњем граду нађени су фрагменти подова, комади зидова од лепа, са удубљењима која су оставиле иструлеле облице. Ове слојеве пратили су керамички судови, култни судићи, фигуре идола, оруђа од камена и кости. Наведени налази односе се само на делове сталног насеља које је имало континуитет до краја овог периода.⁵ О првом утврђењу на овој стени може се говорити тек са доласком Римљана, у I веку наше ере. У току 2000 година од његовог настанка било је безброј рушења и поновних подизања бедема, тако да се преостали остаци могу само делимично презентирати.

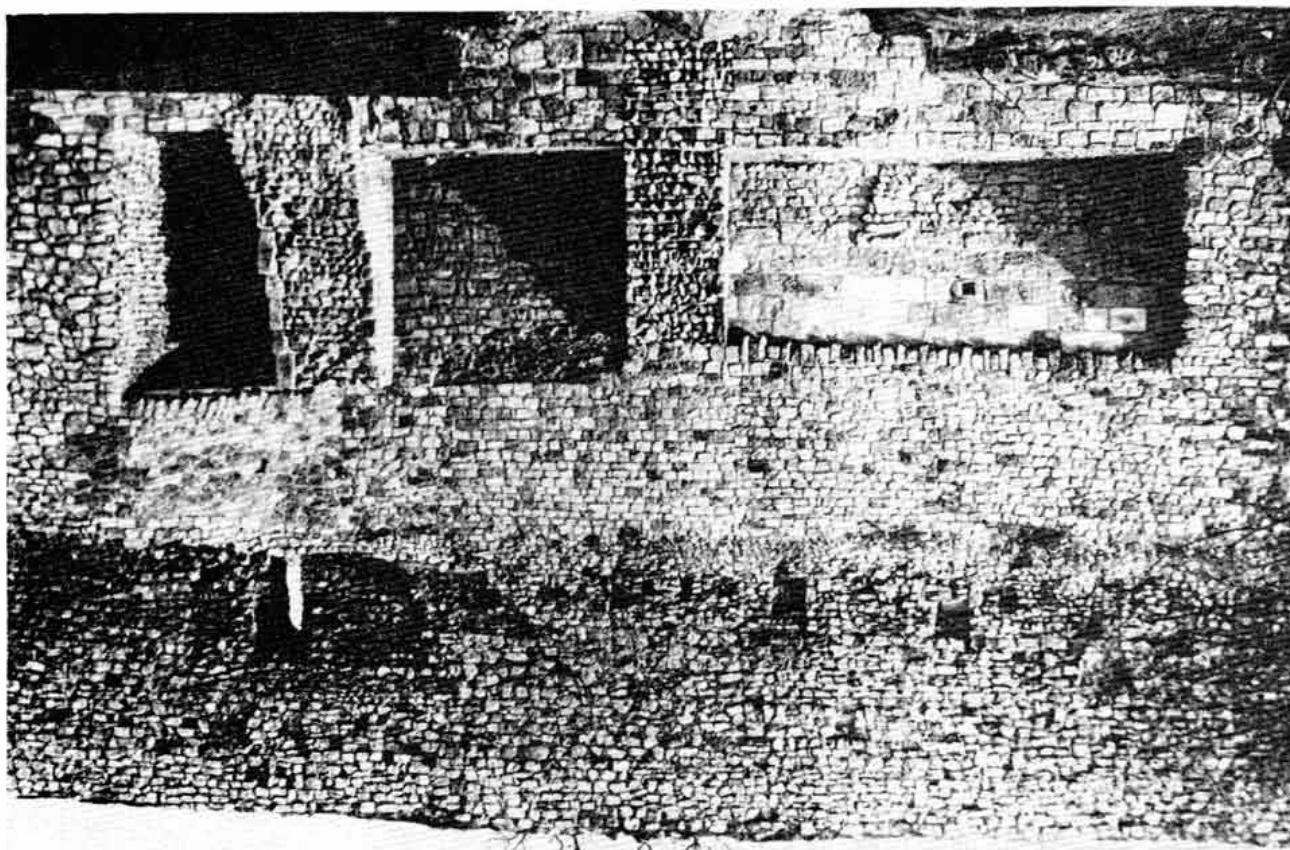
Према најновијим истраживањима, римско утврђење Сингидунума било је зидано од великих камених блокова — квадера — и имало облик правоугаоника. Његови

обриси поступно се откривају. Први сигурни остаци римског каструма нађени су испод северозападног бедема Горњег града, потом су откривени делови бедема са кулом квадратне основе у ескарпи с/и бедема (сл. 1), а ове године откопане су основе још две куле на централном простору северног бедема логора.⁶ На основу аналогија са осталим римским логорима Подунавља, у оквиру лимеса, и сазнања о бројности легија које су боравиле у њима, може се очекивати да ће се у скорој будућности дефинитивно утврдити праве димензије београдског каструма, које су по свој прилици много веће него што се то до сада претпостављало.

Неочекиване резултате пружила су трагања за античким Сингидунумом у Доњем граду, под руководством др. Владимира Кондића. На западном делу Доњег града, уз саме обронке калемегданске стене откривено је насеље занатлија и трговаца, такозв. Канаба, која представља посебан облик урбане целине, формиране уз римске војне логоре. Канаба Сингидунума истраживана је више година. Ове године дефинитивно су утврђене границе њеног простирања и завршено испитивање откривених грађевина. У оквиру овог комплекса малих размера налазили су се објекти разноврсних функција. Сакралном делу припадају храмови, од којих је један уклесан у стени и посвећен богу Митри, док су се у другом делу насеља налазиле радионице, међу њима оне које су производиле керамику и оружје.⁷

Канаба Сингидунума егзистирала је од II до краја IV века наше ере, тј. до првих провала германских племена на ову територију, а затим је нестала у пожарима које су донела немирна времена Сеобе народа. Ни снажни бедеми каструма у Горњем граду нису могли да одоле налетима Хуна, 441 године. У рушевинама римских грађевина у Горњем и Доњем граду, у дебелим слојевима гаражи нађени су предмети који су припадали новим освајачима Подунавља — Хунима, Гепидима, Источним Готима и Аварима.

Средњовековни Београд имао је тачно ограничене делове града: утврђење на брегу које је штитило Унутрашњи град у с/з углу, утврђено подграђе поред река и насеље изван подграђа. Иако је на основу историјских извора и каснијих гравира са ликом Београда било познато место на коме се налазио утврђени замак средњовековног господара града, заштићен посебним бедемом са кулама и ровом од осталог дела Горњег града, на самом терену није се био очувао ни један детаљ архитектуре. Систе-

Део римског бедема са кулом у ескарпи североисточног бедема (сл. 1)

Une partie du rempart romain avec la tour dans l'escarpe du rempart nord — est

матским радовима које Музеј града Београда спроводи од 1963 године до данас, откривен је већи део овога комплекса.⁸

Откривени комплекс омогућио је дефинитивно утврђивање етапа фортификационог развоја тврђаве од њених првих основа у римско-византијском периоду, до завршног чина у XVIII веку. У овом великом раздобљу тврђава је доживела безброј смена завојевача, многа рушења и обнове и свака од тих промена оставила је траг на бедемима, кулама и предметима материјалне културе. На тај начин, испитивањем овог последњег одбрамбеног појаса истовремено је решен и низ проблема у вези са коришћењем старих бедема, њиховим дозиђивањем и појачавањем, као и додавањем нових елемената од XV до XVIII века.

Не улазећи у детаље, који ће се изнети у посебној студији о Унутрашњем утврђењу, на овом месту навешће се само главни подаци до којих смо дошли истражујући ову урбану целину.

На источној страни Унутрашњег града откривен је цео улазни комплекс који се састоји од заштитног рова са остацима мо-

ста на стубовима и бедема са капијом, која је током времена доживела више трансформација. Подигнута на месту куле римског каструма, капија је била у склопу велике средњовековне куле. Касније, у турском периоду, цео потез је измењен. Капија је зазидана а поред ње је саграђена зграда правоугаоне основе у којој је почетком XVII века било смештено старо оружје и алат. Депо од 6.500 стрелица самострела, копаља, лопата, потковица и другог материјала, по своме квантитету представља највећи до сада нађени депо средњовековног оружја у нашим градовима.

Крајем XVII века источна улазна капија Унутрашњег утврђења померена је јужније. На основу архивског материјала из Будимпеште познат нам је њен изглед и име „Небојша“, вероватно као реминисценција на средњовековну кулу Небојшу која се некада налазила у непосредној близини. Конфигурација овог терена са стрмим падом ка Дефтердаровој капији свакако је уследила после затрпавања рова, када је већ био уништен мост на веригама, који се први пут спомиње код Константина Филозофа у XV веку, а последњи пут код

Евлије Челебије у другој половини XVII века. На тај начин Источна капија из XVII века преузела је функцију средњовековног улаза, када је већ био умањен значај Унутрашњег града. Тада је вероватно настала и Дефтердарова капија, а турска чесма, позната из XVI века, претрпела је измене, јер се налазила у рову који је тада попуњен. Изградњом зграде аустријског команданта града преко овог последњег улаза, почетком XVIII века, престало је да функционише Унутрашње утврђење као посебна фортификациона целина.

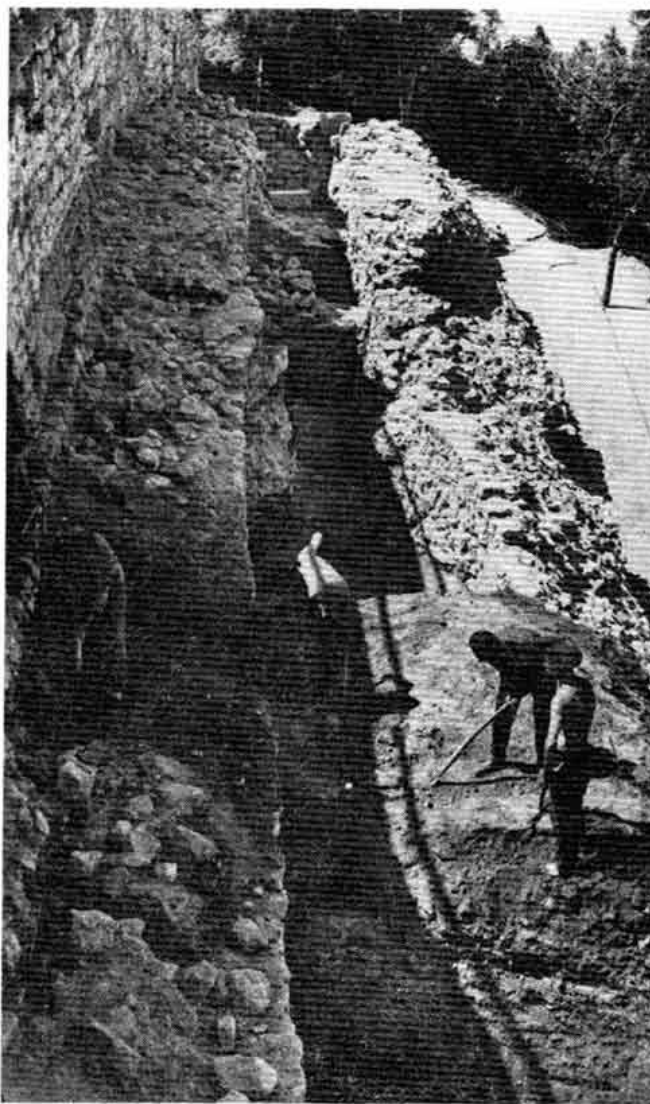
У вези са овим пунктом интересантно је споменути налаз тајног пролаза на јужној страни Унутрашњег утврђења, који га је повезивао са осталим делом Горњег града, у случају ратне опасности. Пролаз се налазио под земљом, уклесан у стени, у виду засвођеног ходника под нагибом.

Комплетну ситуацију заштите Горњег града и Унутрашњег утврђења током средњег века и турског периода пружио је дуги, утврђени потез на Дунавској страни, који тече од Диздареве куле дуж целе северне стране утврђења (Сл. 2). Он се састојао најпре од једног, затим двоструког бедема, са ровом који их је делио. Унутрашњи бедем је надзидан на темељима римског и, касније, рановизантијског каструма (Сл. 3). Ова најстарија фаза зидања — велики квадери — јасно се издвајају у најнижим редовима.

Пресек земље у рову осветлио је један недовољно познат тренутак из давне историје града, у другој половини XI века. Налази 19 скелета, поређаних испред бедема, само на простору који је захватало Унутрашње утврђење, говоре о периоду који је доскора био познат само преко историјских извора. Прилози у гробовима који су се састојали од предмета белобрдске културне групе и новца угарског краља Андрије I (1046—1061), стављају ове скелете у сигуран хронолошки оквир и могу се повезати са угарским нападима почетком осме деценије XI века (Сл. 4).

У склопу унутрашњег бедема утврђеног замка налазе се три куле и велика капија која је водила ка Доњем граду. Две куле су настале у периоду византијске доминације над Подунављем, за време велике обнове града која је извршена у седмој деценији XII века, када је Београд имао значајну улогу крајњег византијског упоришта према Угарској и као такав пружио у више махова гостопримство и самом цару Манојлу Комнену. Трећа кула потиче из времена деспота Стефана Лазаревића.

У историјским изворима помиње се да је краљ Милутин, други српски владар који је држао Београд, извршио неке обнове порушених бедема, припремајући се за поновну борбу са Угарима. Међутим, највеша обнова Београда током средњег века извршена је касније, за време деспота Стефана Лазаревића. Пуни живот тада обнов-

Откривање средњовековних двојних бедема са ровом на северној страни Горњег града (Сл. 2)

Découvertes des remparts doubles du Moyen âge avec le fossé sur le côté nord de la Forteresse

љеног града нераздвојиво је везан за делатност овога владара, који је имао довољно мудрости и одважности да у кратком периоду од 1403 до 1427 године малу пограничну тврђаву претвори у своју престоницу, дајући јој све привилегије значајног центра и јаког утврђења. Сада је сигурно

потврђено на терену да је деспот вршећи своју велику обнову града ипак користио темеље римско-византијских бедема, које је надзидао на северној и источној страни града. Међутим, иако се и даље држао њихових праваца, он је северни бедем, окренут ка Дунаву, пресекао на месту где се овај спушта ка падини, штитећи западно

ликом зид је покрио обе византијске куле у склопу Унутрашњег утврђења, које су у то доба свакако биле порушене. Масиван и нижи од унутрашњег, спољни бедем тече паралелно са овим све до деспотове куле, затим скреће низ падину, потом кроз Доњи град, све до савског пристаништа, пратећи и даље старији бедем.

Северни унутрашњи бедем Горњег града
(Сл. 3)

Le rempart intérieur nord de la Forteresse Haute.

подграђе, и убацио кулу квадратне основе, сличну онима које се налазе у Манасији — другој деспотовој задужбини, Голупцу, Новом брду и другим нашим средњовековним градовима. Осим куле деспот је подигао и онај други, спољни бедем, дуж целог северног потеза, ради ојачања старог. Том при-

Гроб бр. 5 испред северног унутрашњег бедема Горњег града (Сл. 4)

Le tombeau № 5 situé devant le rempart nord intérieur de la Forteresse Haute.

Поред Унутрашњег утврђења археолошким радовима обухваћен је и источни део Горњег града на коме је нађен низ јама округлог пресека, напуњених веома интересантним керамичким материјалом из касног средњег века.^{8a} Према груписаности и положају, ове јаме су вероватно у секун-

дарној употреби коришћене као јаме за отпатке. (Сл. 5) Првобитна њихова намена могла би се довести у везу са депоновањем

Реконструисан керамички суд касног средњег века из јаме бр. 2 на Горњем граду (Сл. 5)

Ustensile en céramique, reconstruit, datant de la fin du Moyen Age, trouvé dans le fossé № 2 dans la Forteresse Haute

житарица у драматичним тренуцима припремања одбране од турских напада 1440, 1456 и 1521 године.

На комплексу Зиндан капије археолошким испитивањем откривена је првобитна ескарпа рова, која се налазила између две куле. На лучном бастioni поред Зиндан капије испитан је средњовековни бедем, на коме су нађена два топовска отвора из XV века, зазидана у каснијим временима. Заједно са топовским отворима на полукружним кулама, комплекс Зиндан капије дефинисан је као значајан одбрамбени чвор у средњем веку.⁹

У Доњем граду археолошки радови били су сконцентрисани на неколико пунктова. За историју средњовековног Београда посебно су интересантни подаци до којих се дошло испитивањем западног и источног одбрамбеног појаса, од стране Завода за заштиту споменика културе града.

Истраживање западног утврђеног подграђа, које је почело још 1961 године, пружио је веома значајне податке о даљем континуитету живота на овом најстаријем делу београдског насеља, обликованом од тренутка стабилизованог живота уз тврђаву и поред река. Овогодишња ископавања под надзором археолога Гордане Марјановић-Вујовић бацила су нову светлост на

период настањивања словенског племена на овом тлу.¹⁰ Откривањем дела насеља са бројним предметима материјалне културе допуњено је наше досадашње скромно знање о првом словенском насељу које је настало на згаришту античког Сингидуна током VIII века. Током XI—XII века насеље је пресечено новом одбрамбеном линијом.

Откривени део фортификационог система западног подграђа састоји се од стотинак метара бедема са две правоугаоне куле и капијом, која је обезбеђивала везу са осталим делом подграђа у равници, повезујући га истовремено са савским пристаништем. На овом потезу, као и осталим деловима београдског утврђења, могу се пратити рушења, преграђивања, додавања утврда уз савско пристаниште, једном речју може се пратити живот утврђења од његовог настанка под византијском доминацијом у раном средњем веку до тренутка рушења

Зиндан капија са кулама (Сл. 6)

Le Portail Zindan avec ses tours

у XVII веку, под турском управом. Тада је утврђење Болма Хисар нестало и махале Доњег града се спојиле преко порушених бедема.¹¹

Западно подграђе је сачињавало само део Доњег града. Централни део насеља, такозвана Водена варош, већим делом је уништен постојањем дубоких подрума аустријских касарни из XVIII века, те су археолошка испитивања овог дела београдског града била усмерена ка дефинисању источног одбрамбеног појаса.

Поред праћења остатака цивилног насеља, које је констатовано дуж овог потеза у периоду од XII до XVIII века, испитано је дунавско затворено пристаниште и прочуен североисточни фортификациони потез.¹² Овај комплекс, веома значајан за одбрану града током средњег века, састојао се од бедема који је текао од Горњег града ка Дунаву и у чијем склопу су лежале 6 кула и 3 капије. Источна капија Горњег града и Источна капија Доњег града представљале су главне улазе у град и ради погодности за одбрану биле су посебно утврђене. Настале почетком XV века, оне су током времена претрпеле низ измена, упоредо са све већом применом ватреног оружја. Тако је код источне капије Доњег града констатовано VII фаза хронолошких промена. Првобитна капија, настала истовремено са бедемом у периоду 1404—1427 године, налазила се иза рова преко кога је ишао viseћи мост. Касније је уклопљена у комплекс источне капије II. После 1521 године ровови су затрпани и преко њих је постављена калдрма. Најзад, изградњом нове барокне капије Карла VI у XVIII веку овај комплекс је занемарен и претворен у барутни магацин. Трећа капија у склопу овог потеза водила је на затворено дунавско пристаниште. (Сл. 7)

У току свих археолошких радова, поред архитектонских остатака, ископано је на хиљаде предмета материјалне културе, из свих горе наведених периода живота утврђеног града. Нађени су керамички предмети значајни за утврђивање хронологије настанка првог сталног насеља у праисторијском периоду и за праћење континуитета живота за време римског периода и средњег века, посебно од тренутка стабилизације словенског племена (сл. 8, 9). Ови судови пружају нам истовремено доказе о развијеној увозној трговини са истоком и западом¹³ (сл. 10). Поред њих налажени су предмети од метала, депои оружја, новац,

једном речју довољно материјала да се осветли историјски развој београдске тврђаве са насељем.

Говорећи о предметима материјалне културе потребно је посебно истаћи један врло значајан налаз из Доњег града. У непосредној близини турског амама, приликом раш-

Североисточни средњовековни фортификациони потез у току конзервацијских радова (Сл. 7)

Ligne de fortification nord — est du Moyen Age au cours des travaux de conservation.

чишћавања терена пронађен је део мраморног облика, остатак надвратника једне цркве, са ктиторским натписом деспота Стефана Лазаревића. У тексту натписа говори се о обнови ове цркве, вероватно митрополије из времена краља Драгутина, којој је деспот призидао певнице.¹⁴ Ово једин-

Гепидски керамички суд нађен у рушевинама римског насеља у Доњем граду (Сл. 8)
Ustensile g hépide en céramique trouvé dans les ruines de la colonie romaine dans la Norteresse Basse

Словенски керамички суд, Доњи град (Сл. 9)
Ustensile en céramique, slave, Forteresse Basse

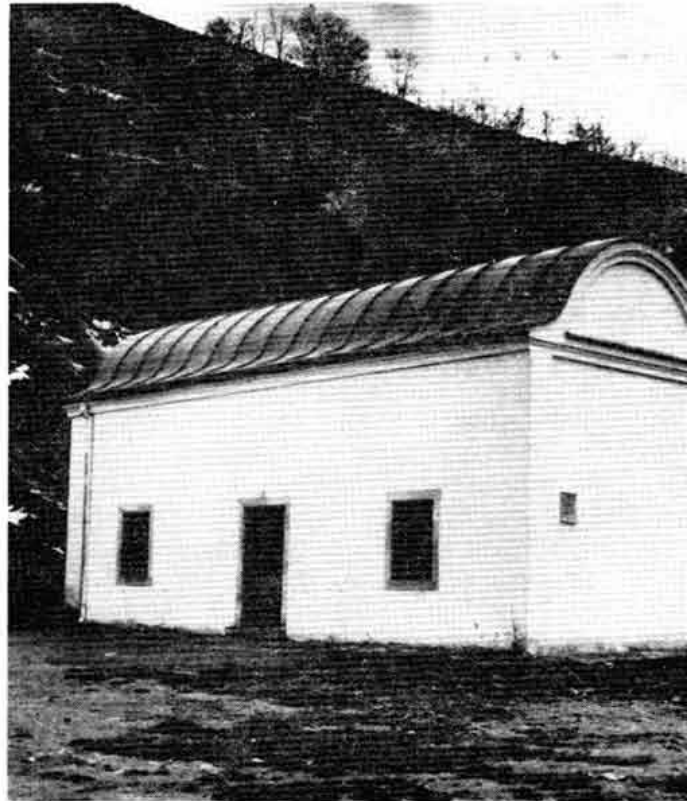
Угарски пећњак из 1530 године (Сл. 10)
Ceramique hongroise datant de 1530

Североисточни бедем Горњег града са реконструисаном ескарпом (Сл. 11)

Турски амам у Доњем граду после реконструкције (Сл. 13)

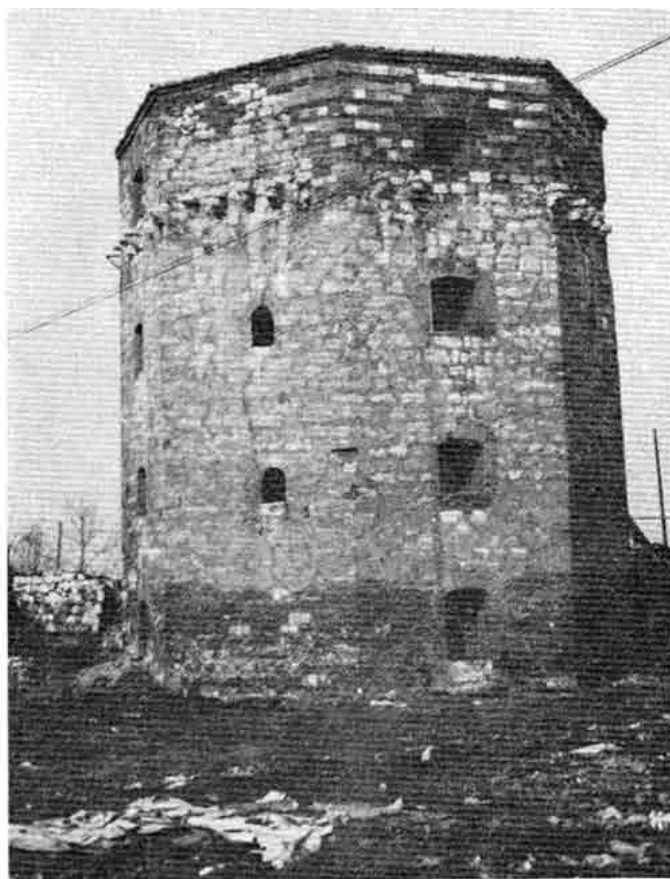
Le hamman turc dans la Forteresse Basse, après la reconstruction.

Les remparts nord — est de la Forteresse Haute avec l'escarpe reconstruite.

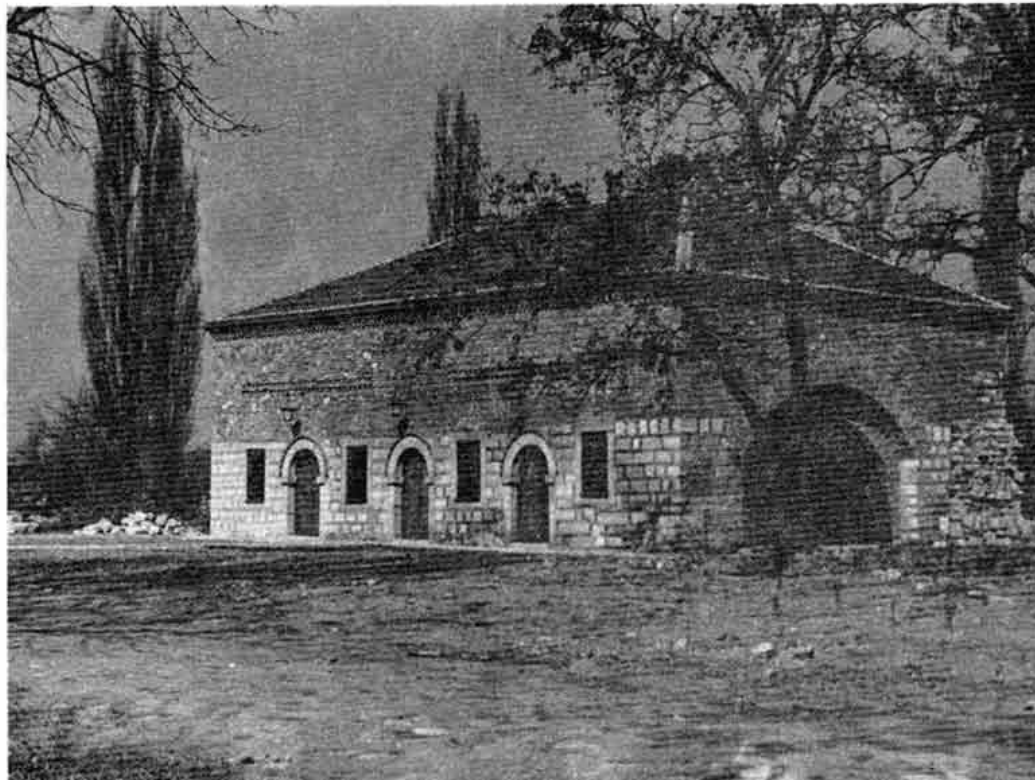

Кула Небојша после завршене конзервације (Сл. 12)

La tour Nebojša. Les travaux de conservation sont terminés.

Војничка кујна у Доњем граду после реконструкције (Сл. 14)

La cuisine militaire dans la Forteresse Basse après la reconstruction

ствено откриће пружило је први материјални доказ постојања београдских цркава које се помињу у опису Београда из XV века у делу Константина Филозофа, а које још нису лоциране на терену.

Износећи сумарно најновије резултате археолошких радова стручњака Музеја града Београда и Завода за заштиту споменика културе града, који су већим делом до сада објављени само у прелиминарним извештајима, потребно је нагласити да је на београдској тврђави преостао још велики део неистраженог простора, чије ће испитивање свакако допунити досадашње податке и омогућити у скорој будућности издавање монографије о овом најзначајнијем локалитету Београда.

Већи захвати на пољу конзерваторско-рестаураторских радова на београдској тврђави почели су 1961 године, у оквиру Завода за заштиту споменика културе града, који је те године и дефинитивно формиран. Приликом избора објеката који су требали бити санирани или рестаурирани, узиман је у обзир степен њихове угрожености и историјско-архитектонска вредност. Не улазећи у детаљну анализу постанка и значаја сваког од ових објеката, што је већ учињено у посебној публикацији, изнећу у главним цртама радове конзерваторске службе, на челу са архитектом М. Вујичић-Вуловић.¹⁵

У току последње деценије сукцесивно су обрађивани следећи објекти или потези:

Равелин југоисточног фронта Горњег града, саграђен у XVIII веку, који је имао функцију заштите Стамбол капије II, тј. главног улаза у тврђаву са југоистока. Грађевинске интервенције на овом комплексу изведене су у више наврата у послератном периоду. Тако је 1953 године уређен унутрашњи простор, извршена конзервација топовских заклона, створена Карађорђева капија и постављен мост пред њом. Бочне нише у капији уређене су 1959 године, а конзерваторско-рестаураторски радови 1960 и 1961 године.

Североисточни бедем Горњег града представљао је у целини веома сложен проблем, јер се састојао од више хронолошких фаза. Најстарија од њих нађена је испод облоге средњовековне ескарпе. То су остаци

римског бедема са кулом, који су презентирани у склопу нове облоге ескарпе (сл. 1). Радови на овом потезу још нису завршени (сл. 11). Приликом конзерваторских радова на угаоној кули северо-источног бедема откривени су остаци старије средњовековне куле, која је са спољне стране била обухваћена кривином новије куле.

Следећи објекат који је обухваћен конзерваторско-рестаураторским радовима била је *Зиндан капија са кулама*, у непосредној близини северо-источног бедема. Настала током XV века, из потребе што чвршћет утврђивања источног улаза у Горњи град, она је сама за себе представљала истурени одбрамбени пункт, трансформиран све до XVIII века. Први реконструкциони захвати на кулама изведени су још 1938 године. У новије време извршена је изолација кула од влаге, оправљене су степенице којима се пење на плато изнад кула и продужен постојећи мост.

Групи најугроженијих објеката припала је и *кула Небојша* у Доњем граду, доминантан објекат на улазу у средњовсково затворено пристаниште, који је током XVIII века изгубио првобитну функцију. Измењеног облика она је и даље представљала одбрамбени пункт. И на њој су 1938 године били изведени конзерваторски радови, међутим 1961 године налазила се опет у веома лошем стању. Радови на учвршћењу њене базе, статичкој асанацији, постављању међуспратних конструкција и новог кровног покривача, као и откривању старијих, дотле затрпаних делова, трајали су од 1961—1964 године (сл. 12).

Амам у Доњем граду настао у каснијем турском периоду, тешко је био оштећен дотонацијом током Другог светског рата, тако да се 1962 године пред конзерваторе поставио тежак задатак његове реконструкције, утолико компликованији што није постојала техничка документација о првобитном изгледу. После комплетне реконструкције спољњег изгледа и ентеријера, амам је адаптиран за функцију планетаријума (сл. 13).

Војничка кујна у Доњем граду, објекат из XIX века, постављена уз сам североисточни бедем, између куле Небојше и капије Карла VI, била је у тој мери склона

Барокна капија Карла IV уклопљена у североисточни бедем Доњег града 1736 године, као нека врста славолука и накнадно нађени торзо са истоимене капије (Сл. 15)

Le portail de Charles VI avec le torso trouvé ultérieurement

паду да се морало хитно приступити њеној заштити. Реконструкција зидова и кровне конструкције изведена је у три фазе. По завршеним радовима овај објекат је постао веома погодан да прихвати разне садржаје у оквиру оживљавања Доњег града (сл. 14).

Барокна капија Карла VI, уклопљена у североисточни бедем Доњег града 1736 године, као врста славолука, била је, као и претходни објекти, оштећена у тој мери да је представљала опасност за пролазнике. После испитивачких радова 1964 године, пришло се изради елабората и његовој реализацији. Президани су сводови унутар капије, извршена стабилизација фасаде и извршена делимична реконструкција поје-

диних декоративних елемената на фасади. Исто тако су реконструисане бочне просторије, које су дотле биле делимично порушене (сл. 15).

После завршених археолошких радова на североисточном бедуму Доњег града приступило се његовој конзервацији и реконструкцији, како самог бедема, тако и кула у његовом склопу. Радови су још у току.

Поред наведених конзерваторских захвата, на београдској тврђави је у међувремену отворено још неколико нових археолошких пунктова, који чекају своју презентацију. Стога се пред екипу конзерватора постављају и даље озбиљни задаци у решавању реконструкције појединих целина у оквиру београдског града.

НАПОМЕНЕ

¹ Д. Јовановић, *Кула Небојина и старо пристаниште*, *Старинар*, XIV, 1939, 111.

² W. Unferzagt, *Neue Ausgrabungen in der Festung Belgrad*, *Praehistorische, Zeitschrift*, XXXVI, 1958.

³ Д. Јовановић, М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Откопавања у београдској тврђави 1948*, *Старинар* II, 1951.

⁴ М. Вујичић—Вуловић, *Конзерваторско-рестаураторски радови на београдској тврђави у периоду 1961—1968*, Саопштења Завода за заштиту споменика културе града, св. 8, Београд, 1970.

⁵ Ј. Тодоровић, *Горњи град — Калемегдан*, *Археолошки преглед*, 5, 1963, 74.

М. Бирташевић, *Горњи град, Београдска тврђава*, *Археолошки преглед*, 6, 1964, 120
иста, *Београдска тврђава, Горњи град*, *Археолошки преглед*, 12 (у штампи).

⁶ Г. Марјановић—Вујовић, М. Поповић, *Београд, Утврђења београдског града*, *Археолошки преглед*, 10, 1968, 198.

М. Бирташевић, *Београдска тврђава, Горњи град*, *Археолошки преглед*, 13 (у штампи).

⁷ Г. Марјановић, *Београдска тврђава, Утврђење и насеље*, *Археолошки преглед*, 3, 1961, 158.

М. Бирташевић, *Београд, тврђава, Доњи град*, *Археолошки преглед*, 4, 1962, 174.

В. Кондић, *Доњи град, античко насеље*, *Археолошки преглед*, 5, 1963, 79.
исти, *Београдска тврђава кроз историју*, Београд, 1969, 15.

⁸ Радови су извођени под руководством аутора овог чланка, а резултати објављени у прелиминарним извештајима у *Археолошком прегледу*, види М. Бирташевић—Бајаловић, *Београдска тврђава, Горњи град, Унутрашње*

утврђење, *Археолошки преглед* 5, 1963, 83; 6, 1964, 118; 9, 1967, 154; 10, 1968, 194; 11, 1969, 238; 12, 1970; 13, 1971 (у штампи).

^{8a} М. Бирташевић, *Средњовековна керамика*, Београд, 1970.

⁹ Г. Марјановић—Вујовић, М. Поповић, *Зиндан капија*, *Археолошки преглед*, 10, 1968, 199.

¹⁰ Г. Марјановић—Вујовић, *Западно подграђе београдског града*, *Археолошки преглед*, 12 (у штампи).

¹¹ Иста, нав. дело (у штампи).

¹² Г. Марјановић—Вујовић, *Остаци градског насеља у Доњем граду*, *Археол. преглед*, 11, 1969, 240.

Иста, *Пристаништа београдског града*, Саопштења, св. 11, Београд, 1970, 22 и даље.

М. Поповић, *Утврђене средњовековне капије на североисточном бедему београдског града*, Саопштења, св. 9, Београд, 1970.

¹³ Керамика средњег века са београдске тврђаве, нађена до 1970 године, обрађена је у каталогу 2, серије збирке и легати Музеја града Београда: М. Бирташевић, *Средњовековна керамика*, Београд, 1970.

¹⁴ Б. Вујовић, *Натпис деснота Стефана Лазаревића*, *Зборник за ликовне уметности*, 4, Нови Сад, 1968, 173 и д.

¹⁵ Сви наведени конзерваторско-рестаураторски радови објављени су у публикацији М. Вујичић—Вуловић, *Конзерваторско-рестаураторски радови на београдској тврђави у периоду 1961—1968*, Саопштења Завода за заштиту сп. културе града, св. 8, Београд, 1970. На овом месту топло захваљујем М. Вујичић—Вуловић на уступљеним фотографијама објеката који су конзервирани и рестаурирани по њеном пројекту.

LES RESULTATS LES PLUS RECENTS DES TRAVAUX ARCHEOLOGIQUES ET DE CONSERVATION DANS LA FORTERESSE DE BELGRADE

M. Bajalović — Hadži-Pešić

La forteresse de Belgrade s'est constituée en un ensemble de fortifications au cours de la période datant du Ier au XVIIIème siècle. Elle a évolué du Castrum romain, d'un fort byzantin, hongrois, puis serbe moyenageux jusqu'à une forteresse autrichienne. C'est pourquoi la forteresse actuelle constitue un ensemble urbain complexe où prédominent les éléments du système de fortification autrichien du XVIIIème siècle.

En raison de sa complexité cette localité présentait aux archéologues encore tout récemment un nombre de problèmes qu'il fallait ré-

soudre par des travaux de recherches, des mesures de conservation et de protection et par la présentation de pièces nouvellement découverte. Bien que les premiers pas vers la solution de ces problèmes furent accomplis en 1938 (1) le nombre de quelques oasis du terrain étudié n'était pas élevé en comparaison de ce qui restait encore à faire (2, 3, 4).

Ce n'est qu'à partir de 1961 que l'on peut parler de travaux organisés systématiquement. C'est à ce moment, en effet, que les archéologues du Musée de la ville de Belgrade et de l'Institut

pour la protection des monuments culturels de la ville commencent les travaux de recherches dans certains ensembles urbains et certaines parties des fortifications: dans la colonie romaine, située dans la Forteresse Basse, dans la colonie moyenâgeuse dans le cadre du réseau de défense occidental, dans les fortifications à l'intérieur de la Forteresse Haute, dans les remparts nord-est avec les tours et les portes fortifiées etc. Des travaux continus pour la découverte d'espaces plus importants ne furent entreprises qu'à la suite de l'institution du Fond pour la protection et l'aménagement de la forteresse de Belgrade. Ce Fond institué auprès de l'Assemblée de la ville, assure, à partir de 1968, des moyens financiers permanents pour les travaux de conservation et d'archéologie.

Les résultats qui furent obtenus accrurent les connaissances que nous possédions sur l'évolution et le développement historiques de ce monument.

Les vestiges les plus anciens qui existent sur les hauteurs et la crête de Kalemegdan datent de la période néolithique; la colonie a existé là jusqu'à la fin de cette période. (5) Ce n'est qu'avec l'arrivée des romains dans la région danubienne, au Ier siècle de notre ère que l'on peut parler de la première fortification sur les rochers. D'après les recherches les plus récentes le fort romain de Singidunum était construit en forme rectangulaire. On découvre peu à peu ses contours. On a trouvé jusqu'à présent des parties des remparts en plusieurs endroits et les restes de trois tours. (6) Des résultats importants furent obtenus dans les travaux de recherches effectués dans l'ancienne colline romaine de la forteresse basse, sous le castrum. On a trouvé la canaba, c'est à dire la colonie des commerçants et des artisans laquelle se constituait toujours auprès des camps militaires romains. Celle-ci existait à partir du Ier siècle de notre ère. Elle disparut dans les incendies qu'apportèrent les années tumultueuses et troublées de la migration des peuples.

Le Belgrade du Moyen Age avait plusieurs parties bien délimitées. Il y avait ainsi la fortification sur la colline qui protégeait la ville intérieure centrale, avec le château résidentiel du Gouverneur au nord-ouest et les faubourgs fortifiés. Les travaux archéologiques avaient pour but de définir ces ensembles urbains.

Grâce aux travaux systématiques sur l'emplacement de la forteresse intérieure on a découvert un ensemble à l'entrée de l'est, composé d'un fossé, de vestiges d'un pont sur piliers, de remparts avec le portail plusieurs fois transformé au cours des siècles. A la fin du XVIIe siècle ce portail fut remplacé par une nouvelle porte d'entrée et au début du XVIIIe siècle le Fort intérieur cessa de fonctionner comme un ensemble de fortifications après les travaux de la modernisation autrichienne de la forteresse.

Les ouvrages fortifiés qui s'élevaient pour la protection de la Haute Forteresse et de la Forteresse Intérieure s'étendaient au nord, vers

le Danube, et comprenaient tout d'abord un, puis deux remparts avec un fossé qui les séparait. Devant le rempart intérieur une partie d'une nécropole datant du XIIe siècle a été trouvée. Sur l'emplacement qui comprend aussi le château fortifié une porte existait, menant à la Forteresse Basse et aux trois tours dont deux datent du temps de la domination byzantine au XIIIe siècle et la troisième du XVIe siècle, construite par le despote Stefan Lazarević.

Au cours de la période où le despote Stefan Lazarević était au pouvoir d'importants travaux de reconstruction de la forteresse et des colonies d'habitation furent effectués (1403—1427). C'est alors que Belgrade devint, de la place fortifiée hongroise de peu d'importance, la capitale de la Serbie avec tous les privilèges d'un centre important et d'une puissante place forte. Le despote fit consolider les fortifications qui existaient et construisit de nouvelles. C'est à ce moment et au cours de ces travaux que disparut le rempart extérieur de la Haute Forteresse qui s'étendait le long du côté nord et descendait jusqu'à la rivière protégeant le faubourg occidental.

Les travaux de recherches ne s'étendaient pas seulement à la Forteresse intérieure mais à la partie est également de la Haute forteresse où on a découvert un nombre de fossés avec du matériel de céramique moyenâgeux très intéressant. (8^a). Selon la manière dont ces fossés sont groupés il semble qu'ils servaient comme dépôt pour les céréales pendant les longs sièges au cours du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle. Sur l'emplacement de la porte Zindan une escarpe d'un premier fossé a été découverte ainsi que des canonniers datant du XVIe siècle (9).

Dans la Forteresse Basse les travaux ont été concentrés sur plusieurs points. Les résultats obtenus dans les recherches sont particulièrement intéressants pour l'histoire de Belgrade. Ses données ont été obtenues dans la recherche du réseau de défense de l'ouest et de l'est.

Sur le terrain du faubourg de l'ouest une partie d'une colonie slave a été découverte. Les Slaves s'établirent là dès qu'ils se stabilisèrent sur le sol de Belgrade (10). Au cours du XIe siècle et du XIIe siècle la colonie est traversée par une nouvelle ligne de défense. La partie du système fortifié du faubourg occidental qui a été découverte comprend une centaine de mètres de rempart avec deux tours et la portail lequel assurait la communication avec l'autre partie du faubourg dans la plaine (11). Dans la partie est de la Forteresse Basse les restes d'une colonie existant depuis la XIIIe au XVIIIe siècle ont été trouvés, puis des recherches ont été effectuées dans le port danubien fermé et le système fortifié du nord-est (12). Ce système très important pour la défense au cours du Moyen Age était composé d'un rempart massif avec six tours et trois portails lesquels constituaient une fortification particulière. Ces portails subirent au cours des temps de nombreuses transformations.

Au cours des travaux archéologiques on a déterré, en plus des restes architectoniques, des milliers d'objets de culture matérielle de toutes les périodes mentionnées plus haut. Des pièces de vaisselle en céramique ont également été trouvées et ont servi à établir la chronologie de la constitution de la première colonie ou agglomération de la période préhistorique. Ensuite la continuité de la vie de la colonie a été suivie au cours de la période romaine et du moyen âge et en particulier depuis le moment de l'arrivée et de l'établissement dans le pays slaves-serbes (13). Avec les céramiques des objets en métal, des pièces de monnaie et des dépôts d'armes de la période romaine et du Moyen Age ont également été trouvés. Une donnée historique très importante sur la reconstruction de l'église

principale a été obtenue grâce à la découverte d'un fragment d'une plaque de marbre avec inscription du despote Stefan Lazarević (14).

Dans le domaine de conservation et de restauration des travaux plus importants ont commencé en 1961. Au cours de la dernière décennie des travaux de conservation et de reconstruction ont été effectués sur un nombre de remparts endommagés ainsi que sur le ravelin sud-est de la Forteresse Haute, sur le rempart nord-est, sur la porte Zindan avec ses tours, sur la tour Nebojša, le hammam turque de la Forteresse Basse, la cuisine militaire également dans la Forteresse Basse, le portail baroque de Charles VI et sur le rempart nord-est de la Forteresse Basse (15).